

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ТА ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

УДК 336.743:004.056.55

Васильців Т. Г.,

д.е.н., проф., професор кафедри фінансів, кредиту та страхування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Гудзовата О. О.,

к.е.н., доц., доцент кафедри комп'ютерних наук, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

ІНСТРУМЕНТИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Анотація. Метою статті є аналіз і визначення шляхів детінізації грошово-кредитного сектору України. У статті доводиться, що тіньова діяльність в грошово-кредитній сфері пов'язана передусім із нелегальною конвертацією грошових коштів, незаконною емісією цінних паперів банків, вексельним обігом, розкраданням безготівкової грошової маси і бюджетних коштів шляхом фальсифікації даних щодо фінансово-господарської діяльності підприємств, заставного майна, застосування механізму фіктивного банкрутства тощо. Це призводить до втрати дієвості грошово-кредитної політики через значний обсяг грошової маси. У контексті посилення проявів тінізації грошово-кредитної сфери, які формують ризики та загрози фінансової безпеки держави, запропоновано набір інструментів у грошовій сфері, на валютному ринку та на ринку цінних паперів, використання яких дасть позитивні результати в контексті посилення фінансової безпеки України.

Ключові слова: фінансова політика, детінізація, грошово-кредитний сектор, доходи, фінансова безпека держави.

Vasylytsiv T. G.,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finance, Credit and Insurance, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Gudzovata O. O.,

Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Computer Sciences, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

DESHADOWING TOOLS OF THE FINANCIAL SECTOR OF UKRAINE

Abstract. The purpose of the article is to analyze and determine the ways of deshadowing the monetary&credit sector of Ukraine. The article proves that the shadowed activity in the monetary&credit sphere is primarily related to the illegal conversion of funds, the illegal issue of bank securities, bills of exchange circulation, the theft of cashless money and budget funds by falsifying data on financial and economic activity of enterprises, mortgaged property, application of the fictitious bankruptcy mechanism, etc. This leads to a loss of monetary&credit policy efficacy due to the significant amount of money supply. In the context of strengthening the manifestations of the monetary&credit sphere shadowing, which form the risks and threats to the financial security of the state, a set of tools in the monetary sphere, in the currency market and in the securities market is proposed. Using this set of tools will give positive results in the context of strengthening Ukraine's financial security.

Key words: financial policy, deshadowing, money&credit sector, incomes, financial security of the state.

Постановка проблеми. Значні масштаби тіньової економіки визначено серед ключових глобальних ризиків найближчого майбутнього, що характерно як для розвинених країн, так і країн, що розвиваються. Успадкована Україною радянська модель економічного розвитку традиційно містила вагомий тіньовий складник. Відповідно до ст. 7 Закону України “Про основи національної безпеки України” тіннізацію національної економіки визнано загрозою національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері, зокрема фінансовій безпеці держави [1]. Так, Міністерство економічного розвитку та торгівлі України, оцінюючи масштаби неформальної економіки за чотирма методами, визначило інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні у 2017 р. в межах 31 % від офіційного ВВП. Натомість Міжнародний валютний фонд, згідно з оприлюдненими в січні 2018 р. даними, оцінив розмір тіньового сектору в структурі економіки України в 44,8 %. У зв’язку з цим доцільним є визначення інструментів детінізації фінансового сектору України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу шляхів детінізації грошово-кредитного сектору присвячено праці таких науковців, як С. Дяченко, С. Аржевітін, А. Ковальчук та ін., проте питання вивчення інструментів детінізації грошово-кредитного сектору в контексті посилення фінансової безпеки України залишається недостатньо розглянутим.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз і визначення шляхів детінізації грошово-кредитного сектору України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тіньова діяльність в грошово-кредитній сфері пов’язана передусім із нелегальною конвертацією грошових коштів, незаконною емісією цінних паперів банків, вексельним обігом, розкраданням безготівкової грошової маси і бюджетних коштів шляхом фальсифікації даних щодо фінансово-господарської діяльності підприємств, заставного майна (оцінювання його вартості чи наявності), застосування механізму фіктивного банкрутства тощо. Це призводить до втрати дієвості грошово-кредитної політики через значний обсяг грошової маси, що не підпадає під регулювання, а також дієвості фіскальних інструментів, зменшення податкових надходжень до бюджету, відпливу капіталу та дестабілізації валютної системи, погіршення інвестиційного клімату та зниження можливостей щодо обслуговування зовнішнього боргу [3].

Зазначимо, що, за даними НБУ, на початок 2018 р. поза межами банківської системи знаходилося 27,5 % грошової маси в національній валюті. Значне збільшення позабанківського грошового обігу спостерігалось у 2014 р. (на 45,2 млрд грн у порівнянні з 2013 р.), що становило близько 30 % всієї грошової маси. Ці кошти широко використовуються для розрахунків у тіньовому секторі економіки, перетворившись на постійний інструмент незаконних валютних операцій. Поповнюють тіньовий позабанківський грошовий обіг також і неповернені кредити. За даними НБУ, на початок 2016 р.

заборгованість за ними становила 2,13 млрд грн або 22,1 % у загальному обсязі кредитів, наданих суб’єктам господарської діяльності та населенню [2]. Крім того, активного використання набули банківські операції з переказу безготівкових коштів у невраховану готівку, що є значною статтею неконтрольованого прибутку більшості банків.

В Україні, починаючи з 2013 р., НБУ встановило обмеження щодо проведення розрахунків готівкою за продані товари, здійснені роботи чи надані послуги [6]. З метою ефективного управління ризиком обігу готівки необхідно переглянути граничні пороги для готівкових розрахунків; створити необхідні умови для здійснення безготівкових розрахунків населення з використанням платіжних карток за житлово-комунальні послуги, спожиту електричну енергію, природний газ, послуги зв’язку і транспорту, здійснення грошових переказів через об’єкти поштового зв’язку, а також при сплаті податків і зборів під час переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України; розширити можливості здійснення безготівкових розрахунків у закладах торговельної мережі та пунктах надання послуг; забезпечити розвиток мобільних платежів та мобільних додатків; підвищити рівень фінансово-економічної безпеки безготівкових розрахунків; розвинути виробництво платіжних терміналів, банківських автоматів, інших технічних і програмних засобів (компонентів платіжних систем), які використовуються в платіжних системах; удосконалити систему моніторингу для виявлення незаконних операцій під час здійснення безготівкових розрахунків з використанням платіжних карток та обміну інформацією між банками (платіжними системами) і правоохоронними органами; в цілях підвищення фінансової грамотності населення у сфері використання платіжних карток розробити заходи з підвищення рівня обізнаності населення через засоби масової інформації та інтернет-ресурси щодо чинної системи безготівкових платежів і використання платіжних карток.

Традиційні особливості грошово-кредитного сектору, зокрема швидкість здійснення трансакцій, міжнародні масштаби угод і висока адаптивність, створюють передумови для використання його інструментів у схемах мінімізації податкових зобов’язань, ухилення від оподаткування, виведення коштів за межі України та легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Такими інструментами є операції з “технічними” цінними паперами. Найбільш використовуваним цінним папером у конвертаційних центрах, при реалізації схем відмивання злочинних доходів, є вексель, який тісно пов’язаний з торговими операціями, оскільки є засобом платежу за постачання товарів, робіт та послуг.

Для зменшення обсягів емісії та обігу цих паперів необхідно розробити інструменти щодо обмеження можливостей використання технічних акцій та посилення державного контролю за обігом векселів.

Досить поширеною є схема ухилення від сплати основного бюджетоутворюючого податку – податку

на додану вартість, яка базується на тому, що операції з товарно-матеріальними цінностями здійснюються за значно нижчими цінами [4]. Відповідна операція допомагає мінімізувати сплату ПДВ і мита та сформувати податковий кредит з ПДВ, оскільки митна вартість імпортованих товарів знижується. Для цього в схемі застосовуються офшорні підприємства, які є постачальниками товарно-матеріальних цінностей. У свою чергу, імпортер, отримавши товар, реалізує його через ланцюг фіктивних фірм до кінцевого споживача, тоді як фіктивні підприємства завищують вартість товарів до того рівня цін, які існують на даний момент на вітчизняному ринку для даних товарів.

Крім того, в Україні функціонують ще інші схеми уникнення сплати оподаткування з використанням грошово-кредитних інструментів, серед яких: ухилення від сплати податків через використання кредитних рахунків комерційних банків підприємствами-боржниками в цілях здійснення розрахунків, пов'язаних з веденням своєї господарської діяльності, замість спрямування коштів на погашення заборгованості; використання офшорних зон для ухилення від сплати податків (бартерні та вексельні операції, операції з цінними паперами, транзитна торгівля), які є загрозами фінансовій безпеці України. Додамо, що характерне для України активне використання схеми уникнення сплати податків зумовлює звуження податкової бази та відмивання нелегального прибутку, розширення можливостей фінансування тероризму й сепаратизму, зростання рівня організованої економічної злочинності, насамперед транскордонної, збільшення ризиків неконтрольованого відтоку капіталу з України та дестабілізацію національної фінансової системи.

Ще одним напрямом, де великі вітчизняні підприємства в значній мірі здійснюють тіньові операції, є приховування великих обсягів фінансового ресурсу через використання альтернативних банківських і платіжних систем. Такі системи поширені в так званому “золотому трикутнику” (Таїланд, Бірма, Лаос). Кошти проходять складний ланцюг осіб і взагалі не потрапляють до банківської системи, а, отже, їх неможливо відстежити, що дозволяє повністю приховати як напрями руху, так і обсяги тінізації грошового обігу.

В цілях посилення протидії ухиленню від оподаткування першочергово видається необхідним приєднання України до Міжнародної міжвідомчої конвенції щодо забезпечення доступу до рахунків нерезидентів, що дозволить автоматично отримувати повну інформацію про рахунки, відкриті в будь-якому банку світу українськими резидентами. Крім того, важливо розробити законопроект щодо запровадження статусу іноземних контрольованих компаній, який передбачатиме зобов'язання зареєстрованої за кордоном компанії, яка належить українському резиденту, сплачувати податки в Україні у разі, якщо рівень оподаткування у країні реєстрації вдвічі або більше нижчий, ніж ставка українських податків. Також доцільно розглянути можливість запровадження податку на міжнародні

спекулятивні трансакції у формі високого оподаткування капіталу, що виводиться з країни менш ніж через рік після його введення.

Реалізація дієвої політики детінізації грошово-кредитного сектору також у значній мірі опирається на створення відповідної інформаційно-аналітичної системи, яка необхідна для оперативного збору й аналізу інформації та відстеження, таким чином, проявів тінізації [5]. При цьому завдяки такій системі існує можливість швидко та якісно поширювати інформацію, здійснювати інформаційні кампанії, зорієнтовані на легалізацію, що сприятиме: удосконаленню обміну даними між органами валютного контролю, зокрема між Національним банком України, Міністерством фінансів України, Державною фіскальною службою, Державною службою фінансового моніторингу; запобіганню використанню фіктивних вантажних митних декларацій для купівлі та перерахування за межі України валютних цінностей; створенню єдиної системи купівлі іноземної валюти та її перерахування за межі України.

У контексті посилення проявів тінізації грошово-кредитної сфери, які формують ризики та загрози фінансовій безпеці держав, актуальними завданнями грошово-кредитної політики є аналіз і визначення шляхів детінізації грошово-кредитного сектору шляхом мінімізації протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, удосконалення засобів моніторингу й нагляду за грошовими потоками банків та іншими фінансовими інститутами, запровадження жорсткіших правил щодо готівкових трансакцій і збільшення штрафів за незадекларовані та необліковані готівкові рахунки, посилення контролю за трансакціями за участю офшорних юрисдикцій, удосконалення правил і норм, що регулюють діяльність фінансових ринків, та забезпечення прозорості фінансових інструментів, дотримання вимог міжнародного законодавства у сфері детінізації грошово-кредитного сектору, перешкодження нелегальному відпливу капіталів за кордон (табл. 1).

Зауважимо, що універсальних інструментів протидії тінізації грошово-кредитного сектору, зменшенню податкової бази і переміщенню капіталів за кордон у світовій практиці не існує, однак є визнані на міжнародному рівні успішні практики. В свою чергу, Україна повинна віднайти для цього свій набір інструментів, який стимулюватиме усвідомлення всіма суб'єктами грошово-кредитних відносин наслідків тінізації своєї діяльності для фінансової безпеки України. Водночас внутрішні реформи у грошово-кредитній сфері мають всебічно мотивувати до легальної діяльності у спосіб розвитку інфраструктури здійснення безготівкових платежів, запровадження єдиного державного реєстру виданих векселів, підвищення вимог до емітентів цінних паперів, розширення можливостей використання валютних свопів; розвитку інструментів страхування валютних ризиків, посилення контролю над витоком капіталів за межі України, а також унеможливлення або принаймні підвищення ризиків і витрат за здійснення тіньової діяльності.

Інструменти детінізації грошово-кредитного сектору в контексті посилення фінансової безпеки України

Прояви тінізації грошово-кредитної сфери	Загрози фінансової безпеки держави	Інструменти протидії тінізації
<ul style="list-style-type: none"> ➤ нелегальна конвертація грошових коштів; ➤ незаконна емісія цінних паперів банків; ➤ банківські операції з переказу безготівкових коштів у невраховану готівку 	<ul style="list-style-type: none"> • пришвидшення темпів інфляції; • дестабілізація банківської системи; • зменшення кредитних можливостей банків; • доларизація національної економіки 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ розвиток інфраструктури здійснення безготівкових платежів; ✓ підвищення рівня безпеки безготівкових розрахунків; ✓ підвищення фінансової грамотності населення
<ul style="list-style-type: none"> ➤ діяльність фіктивних підприємств, лжебанків, конвертаційних центрів; ➤ використання офшорних зон (бартерні та вексельні операції, транзитна торгівля); ➤ приховування великих обсягів фінансового ресурсу через використання альтернативних банківських і платіжних систем; ➤ використання кредитних рахунків комерційних банків підприємствами-боржниками 	<ul style="list-style-type: none"> • зменшення податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів; • підвищення ризиків неконтрольованого відтоку капіталу з країни; • дестабілізація валютної системи; • погіршення інвестиційного клімату; • зниження можливостей щодо обслуговування зовнішнього боргу; • розширення можливостей фінансування тероризму й сепаратизму 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ приєднання до багатосторонньої угоди про обмін податковою інформацією CRS; ✓ імплементація заходів проекту BEPS; ✓ забезпечення доступу до рахунків нерезидентів; ✓ приєднання до Міжнародної міжвідомчої конвенції щодо запровадження статусу іноземних контрольованих компаній; ✓ запровадження податку на міжнародні спекулятивні трансакції
<ul style="list-style-type: none"> ➤ операції з “технічними” цінними паперами (векселі, акції, облигації, інвестиційні та ощадні сертифікати); ➤ “схемне” страхування (використання суб’єктів сектору страхування для відмивання коштів) 	<ul style="list-style-type: none"> • неефективність функціонування фондового ринку; • формування системи квазістрахування; • непродуктивний вплив капіталу, ухилення від оподаткування та легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ запровадження єдиного державного реєстру виданих векселів; ✓ підвищення вимог до емітентів цінних паперів; ✓ врегулювання проведення операцій з купівлі-продажу векселів страховими компаніями
<ul style="list-style-type: none"> ➤ зростання обсягів незаконних валютних операцій; ➤ здійснення валютних операцій обмінними пунктами без звітування; ➤ зростання запасів готівкової валюти поза банками; ➤ переведення розрахунків та заощаджень у готівкову валютну форму 	<ul style="list-style-type: none"> • недоотримання податків і зборів із зовнішньоторговельних операцій; • недостатні темпи залучення депозитів банківськими установами; • зростання рівня доларизації активів і пасивів банківських установ; • посилення девальваційних тенденцій національної грошової одиниці 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ розширення можливостей використання валютних свопів; ✓ розвиток інструментів страхування валютних ризиків; ✓ розвиток ринку деривативів, насамперед ф’ючерсів; ✓ вдосконалення методики оцінки виводу капіталів за межі країни; ✓ зниження банківських обмежень

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Протидія фінансовим злочинам, “відмиванню” нелегальних коштів, злочинам у транскордонній та міжнародній сферах є ключовою компонентою зміцнення фінансової безпеки держави, тому лише запровадження комплексної системи мінімізації проявів тінізації грошово-кредитної сфери дасть позитивні результати в контексті посилення фінансової безпеки України. Для цього необхідно реалізувати низку інструментів, зокрема у грошовій сфері – розвиток інфраструктури здійснення безготівкових платежів,

підвищення рівня безпеки безготівкових розрахунків, підвищення фінансової грамотності населення; при використанні компаній з ознаками фіктивності у саамах відмивання капіталу – забезпечення доступу до рахунків нерезидентів, приєднання до Міжнародної міжвідомчої конвенції щодо запровадження статусу іноземних контрольованих компаній, запровадження податку на міжнародні спекулятивні трансакції; на ринку цінних паперів – запровадження єдиного державного реєстру виданих векселів, підвищення вимог до емітентів цінних паперів, врегулювання проведення операцій з

купівлі-продажу векселів страховими компаніями; на валютному ринку – розширення можливостей використання валютних свопів, розвиток інструментів страхування валютних ризиків, розвиток ринку деривативів, насамперед ф'ючерсів, вдосконалення методики оцінки виводу капіталів за межі країни, зниження банківських обмежень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про основи національної безпеки України: Закон України // Офіційний Вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
2. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bank.gov.ua.
3. Аржевітін С. М. Грошово-кредитні відносини в розвитку економіки України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / С. М. Аржевітін ; ДВНЗ “Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана”. – К., 2011. – 32 с.
4. Дячек С. М. Грошово-кредитна безпека України: сутність, загрози, оцінка / С. М. Дячек // Вісник Житомирського державного технічного університету. – 2013. – № 2 (64). – С. 227-233.
5. Ковальчук А. Т. Фінансово-правове регулювання грошово-кредитних відносин : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Андрій Трохимович Ковальчук. – К., 2003. – 202 с.
6. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / [за ред.

В. С. Стельмаха]. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.

REFERENCES

1. Pro osnovy` nacional`noyi bezpeky` Ukrayiny`: Zakon Ukrayiny` (2003), Oficijny`j Visny`k Ukrayiny`, # 29, st. 1433.
2. Oficijny`j sajt NBU, available at: www.bank.gov.ua
3. Arzhevitin, S. M. (2011), Groshovo-kredy`tni vidnosy`ny` v rozvy`tku ekonomiky` Ukrayiny`: avto-ref. dy`s. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.08 ; DVNZ “Ky`yiv. nacz. ekon. un-t im. V. Get`mana”, K., 32 s.
4. Dyachek, S. M. (2013), Groshovo-kredy`tna bezpeka Ukrayiny`: sutnist`, zagrozy`, ocinka, Visny`k Zhy`tomy`rs`kogo derzhavnogo texnichnogo univer-sy`tetu, # 2 (64), s. 227-233.
5. Koval`chuk, A. T. (2003), Finansovo-pravove regulyuvannya groshovo-kredy`tny`x vidnosy`n : dy`s... kand. yury`d. nauk: 12.00.07 / Andrij Troxy`movy`ch Koval`chuk, K., 202 s.
6. Monetarna polity`ka Nacional`nogo banku Ukrayiny`: suchasny`j stan ta perspekty`vy` zmin, za red. V. S. Stel`maxa (2009), Centr naukovy`x dosli-dzhen` Nacional`nogo banku Ukrayiny`, UBS NBU, K., 404 s.